

Bruiloftsrituelen in het Romeinse Rijk

Het verband tussen bruiloftsrituelen en de Romeinse visie op het huwelijk

Elise Maasackers

Studentnummer: 3842029

e.j.maasackers@students.uu.nl

Bachelorscriptie *Urbs Roma*

Datum: 10 april 2014

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Bruiloften en de Romeinse samenleving.....	5
2. Haardracht en kleding van de Romeinse bruid en bruidegom.....	8
3. Het verloop van een Romeinse bruiloft en de rituelen die er onderdeel van uitmaakten	14
Conclusie.....	28
Bibliografie.....	30
Bijlage.....	32

Inleiding

Huwelijken waren een belangrijk onderdeel van de samenleving in het Romeinse Rijk, die ervoor zorgden dat machtige en rijke families (en ook arme families) met elkaar verbonden werden. Aangezien Romeinse activiteiten, zoals religieuze feesten en politieke bijeenkomsten vaak rituelen en symbolen bevatten, is het niet vreemd dat bruiloften – belangrijke feesten voor de machtigen in het rijk – barstensvol rituelen en tradities zaten. Onder hedendaagse wetenschappers is er echter veel onenigheid over de betekenis van de symboliek en de verschillende rituelen die een bruiloft kenmerkten.

In deze scriptie zal ik de rituelen en symboliek die in een Romeinse bruiloft aan bod kwamen bespreken, en conclusies trekken uit de verschillende theorieën aangaande dit onderwerp. De vraag die ik hiermee uiteindelijk wil beantwoorden is: wat zeggen de rituelen die een rol speelden bij bruiloften in het Romeinse Rijk over de manier waarop men indertijd tegen het huwelijk aankeek?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, zal ik drie deelonderwerpen bespreken in drie verschillende hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk zal ik de bruiloft en het huwelijk in de context van de Romeinse samenleving bespreken, wat een beeld zou moeten geven van het belang van de bruiloft en de rituelen die ermee gepaard gingen. Ten tweede komen de klederdracht en haarstijl van de bruid en bruidegom aan bod, die symbolische betekenissen hadden waarover nog niet op alle vlakken een consensus is bereikt. In het derde hoofdstuk zal ik het verloop van een bruiloft en de rituelen die daarin verwerkt waren behandelen, en tegelijkertijd proberen de oorsprong en betekenis van deze rituelen te achterhalen. Dit laatste hoofdstuk bevat de kern van mijn onderzoek.

Aangezien bruiloftsrituelen en vooral de betekenis van deze rituelen door de Romeinse tijd heen over het algemeen niet significant veranderd zijn, heb ik mij niet beperkt tot een specifieke periode binnen het Romeinse Rijk. De meeste bronnen zijn echter afkomstig uit de late Republiek en de vroege Keizertijd, en zullen daarom mijn onderzoek domineren. Wanneer een bepaald ritueel door de tijd heen wel een significante verandering heeft ondergaan, zal ik dit aangeven.

Voor mijn onderzoek zal ik een vergelijking maken tussen de verschillende analyses van rituelen die gedaan zijn door hedendaagse historici, en hierbij de antieke bronnen betrekken waarop hun meningen gebaseerd zijn. Ik zal een kritische blik werpen op Karen Hersch' werk *The Roman Wedding, Ritual and Meaning in Antiquity*, waarvoor zij een groot onderzoek heeft uitgevoerd naar Romeinse bruiloftsrituelen en hun betekenissen. Ook zal ik een aantal antieke teksten bestuderen, van onder anderen Plutarchus, Festus en Plinius de Oudere, die ons allen belangrijke informatie geven op het gebied van bruiloften. Bovendien zal ik andere analyses van Romeinse bruiloften en bruiloftsrituelen vergelijken met elkaar en met de stance van Hersch, in de hoop een duidelijker beeld te kunnen scheppen op de manier waarop rituelen een bruiloft betekenis gaven in het Romeinse Rijk.

1. Bruiloften en de Romeinse samenleving

In de huwelijksceremoniën van iedere cultuur zijn ideeën over gender, de wet, religie en traditie terug te vinden. Bestudering van de bruiloftsrituelen in de vroege Romeinse keizertijd is dan ook een goede manier om de Romeinse visie op het huwelijk beter te leren begrijpen.

Religie en het huwelijk

Om wettelijk getrouwd te zijn, hoefde een stel slechts samen te wonen, en aan het begin van deze samenwoning een *adfectus maritalis* uit te spreken om de goede intenties vast te stellen. Bovendien mocht een bruid niet drie of meer achtereenvolgende nachten afwezig zijn in het huis van haar echtgenoot.¹ Een bruiloftsceremonie was in principe niet nodig, hoewel deze vooral bij de patriciërs wel veel voorkwamen als zichtbaar ritueel om hun status te kunnen tonen en feest te kunnen vieren. Omdat een ceremonie voor de wet niet noodzakelijk was, bestond deze dan ook voornamelijk uit tradities en symbolische rituelen.² Volgens de definitie van Jorg Rüpke, die onderzoek heeft gedaan naar Romeinse religie, bestaat religie normaliter uit rituele handelingen die plaatsvinden in groepen.³ Hieruit zouden we kunnen concluderen dat een bruiloft een religieuze gebeurtenis was, aangezien alle bruiloftsrituelen werden uitgevoerd voor een groep bekenden. In hoofdstuk 3 zal echter blijken dat de goden geen bijzonder grote rol speelden bij de verschillende activiteiten die plaatsvonden op een bruiloft.

Anders dan bij triomftochten en publieke offerrituelen, waarvan processies ook een belangrijk onderdeel waren, leidde de bruiloftsprocessie niet tot het altaar van een god. Het was gebruikelijk dat de bruid zowel in haar ouderlijk huis als in haar nieuwe huis kleine offers bracht aan de beschermgeesten, zodat zij haar huwelijk zouden beschermen, maar het huwelijk werd niet aan één godheid in het bijzonder opgedragen.⁴

¹ G. Forsythe, *Time in Roman Religion: One Thousand Years of Religious History* (New York 2012) 45.

² J. Gardner, *Women in Roman Law and Society* (Bloomington 1986) 47.

³ J. Rüpke, *The Religion of the Romans* (Cambridge 2007) 13.

⁴ K. K. Hersch, *The Roman Wedding, Ritual and Meaning in Antiquity* (Cambridge 2010) 228-229.

Voorwaarden om te kunnen trouwen

Om te kunnen trouwen moest men *conubium* hebben, oftewel de 'bevoegdheid om te trouwen'. Zoals vandaag de dag nog steeds het geval is, waren er namelijk al ten tijde van het Romeinse Rijk regels verbonden aan het huwelijk. In sommige opzichten waren deze regels strenger, zoals in het geval van wie met wie mocht trouwen. Ten eerste was het vereist dat zowel de man als de vrouw Romeins burger was, en dat zij geen nauwe bloedverwanten waren. Ook huwelijken tussen hetzelfde geslacht waren verboden, hoewel zij in rituele vorm wel voorkwamen. Met de tijd kwamen er steeds meer regels bij; in de huwelijkswetgeving van Augustus werd voorgeschreven dat mannen uit de elite niet mochten trouwen met actrices en de dochters van acteurs, gladiatoren en souteneurs. Ook mochten vrije mannen niet trouwen met een vrouw die een slechte reputatie had, zoals prostituees, madammen, vrouwen die waren vrijgelaten door hun madam, echtbreeksters (zelfs wanneer zij alleen beschuldigd waren van vreemdgaan maar hier nog niet schuldig voor bevonden waren), vrouwen die schuldig waren bevonden in een rechtszaak, voor welke misdaad dan ook, en vroegere actrices. Ook moest een weduwe minstens tien maanden in rouw zijn na het overlijden van haar echtgenoot voordat zij mocht hertrouwen, hoewel aan mannen geen dergelijke eis werd gesteld, en een vrouw die was vreemdgegaan tijdens haar huwelijk mocht zelfs helemaal niet hertrouwen totdat haar vroegere echtgenoot was overleden.

Ook zat er een leeftijdsgrens aan het huwelijk, hoewel over deze grens indertijd al gediscussieerd werd door wetenschappers. Er werd namelijk overeengekomen dat de toekomstige bruid en bruidegom tenminste in de puberteit zouden moeten zijn ten tijde van de bruiloft, maar volgens sommigen moest de puberteit vastgesteld worden door middel van een fysieke onderzoek, en volgens anderen moest er een chronologische leeftijdsgrens gesteld worden. Aan het eind van de Republiek was de minimale leeftijd om te trouwen voor een man veertien, en voor een vrouw twaalf.⁵

Seksualiteit in de Romeinse samenleving

Het hoofddoel van een Romeinse bruiloft was, anders dan in de huidige tijd, niet zozeer om twee mensen in de echt te verbinden vanwege hun liefde voor elkaar en om deze liefde te vieren, maar om ervoor te zorgen dat de kinderen die zij zouden voortbrengen

⁵ Hersch, *The Roman Wedding*, 20-22.

wettelijk zouden zijn. Op deze manier werd vastgesteld dat de kinderen de naam van de vader zouden mogen dragen, en dat zij de erfenis zouden kunnen ontvangen na zijn dood. Van de vrouw werd dan ook verwacht dat zij nog maagd was op het moment dat zij het huwelijk intrad, zodat zij geen buitenechtelijke kinderen zou krijgen, en het zeker was dat haar toekomstige kinderen van haar echtgenoot zouden zijn.⁶

Dat maagdelijkheid een vereiste was voor Romeinse bruiden, blijkt onder andere uit Catullus' *epithalamium* – een gedicht dat speciaal geschreven is voor een bruid die onderweg is naar haar huwelijksnacht – over Manlius en Vinia. In dit gedicht noemt Catullus Vinia meerdere malen een maagd en spreekt hij over maagdelijke vrouwen die het huwelijk intreden. Ook spreekt hij echter over haar tegenzin en dat zij, ondanks haar gehoorzaamheid, huilt wanneer zij haar moeder moet verlaten en bij haar nieuwe echtgenoot het bed in moet stappen. Catullus probeert Vinia gerust te stellen en zegt dat zij niet bang hoeft te zijn, maar waarschuwt haar ook dat als zij haar echtgenoot niet geeft wat hij wil, hij dit misschien elders zal zoeken.⁷ Uit deze woorden blijkt dat de vrouwelijke seksualiteit in zijn ogen in dienst staat van de man en dat het niet uitmaakt of de vrouw ook daadwerkelijk geïnteresseerd is, zolang zij maar gewillig is.

Volgens de Engelse historicus Susan Treggiari was de tegenzin van de vrouw echter een toneelspel dat onderdeel was van de bruiloftsceremonie. In het stuk zou dan de Sabijnse maagdenroof worden nagespeeld, waarbij de bruid door haar nieuwe echtgenoot uit haar moeders armen zou worden weggetrokken, waarna hij haar probeert over te halen door haar zijn 'echtgenote' te noemen en zij langzaam maar zeker overstag gaat.⁸ Over dit ritueel, dat *uxorem ducere* werd genoemd, zal ik meer vertellen in hoofdstuk 3.

⁶ Ibidem 61.

⁷ Catul. Car. 61: "You also, bride, what your husband seeks beware of denying, lest he go elsewhere in its search. O Hymen Hymenaeus io, O Hymen Hymenaeus!" (vertaling L. C. Smithers)

⁸ S. Treggiari, *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian* (Oxford 1993) 164.

2. Haardracht en kleding van de Romeinse bruid en bruidegom

Haardracht en kledingstijl was in de Romeinse tijd (in zowel de Republiek als de keizertijd) een betekenisvol onderdeel van de bruiloft. Het was gebruikelijk dat de bruid niet zomaar een soort kleding of haarstijl koos, maar een traditioneel bruiloftsuiserlijk met standaard attributen aannam. Dit wil niet zeggen dat alle bruiden er precies hetzelfde uitzagen, aangezien er verschillende haar- en kledingattributen waren die waarschijnlijk niet te allen tijden door alle bruiden gedragen werden. In dit hoofdstuk zal ik bespreken hoe de bruid en bruidegom eruit zagen en wat deze uiterlijke kenmerken symboliseerden.

Haardracht van de bruid

's Ochtends, op de dag van de bruiloft, werd de bruid opgemaakt en aangekleed met hulp van andere vrouwen. Het was essentieel dat de moeder van de bruid hierbij aanwezig was en meehielp met het proces; als dit niet gebeurde, werd hier in het relaas over de bruiloft specifiek bij stilgestaan.

De haarstijl van de bruid is een van de meest besproken en bediscussieerde onderdelen van de Romeinse bruiloft, ondanks dat er slechts weinig feiten over bekend zijn. Festus' beschrijving van de haardracht *sex crines* (zes strengen), waar slechts fragmenten van bewaard zijn gebleven, is de enige informatie die we nog hebben over deze specifieke haardracht. Hij vertelde: "*Senis crinibus nubentes ornantur, quod (h)is ornatus vetustissimus fuit. Quidam quod eo Vestales virgines ornentur, quarum castitatem viris suis sponoe... a ceteris....*"⁹ Het feit dat er vele hiaten in de tekst van Festus zaten en dit de enige tekst is die wij tot onze beschikking hebben met betrekking tot de *sex crines*, is problematisch – zelfs de bovenstaande zin kan op meerdere manieren vertaald worden door de hiaat op een andere manier in te vullen. Het is dan ook niet zeker dat deze haardracht door veel bruiden gedragen werd, hoewel dit door Festus wel geïmpliceerd werd.

Er is debat over wat de oorsprong van de *sex crines* is. Door het citaat van Festus' zou men kunnen aannemen dat bruiden deze haardracht hebben overgenomen van de Vestaalse Maagden, maar ook dat de Vestaalse Maagden de stijl hadden overgenomen

⁹ Fest. 454L: "Brides are adorned with the *sex crines*, because this is the oldest ornament. Certain others because the Vestal Virgins were adorned with it, whose chastity (promised?) to their men... by others." (vertaling K. Hersch)

van bruiden om hun status tussen maagd en getrouwde vrouw in te benadrukken. Het feit dat er zes Vestaalse Maagden waren zou echter een verklaring kunnen zijn voor het feit dat de haardracht zes strengen (of vlechten) heeft, terwijl het getal zes verder niet significant is voor bruiden.¹⁰

Een andere verklaring voor de haardracht, is dat deze gedragen werd door getrouwde vrouwen in het dagelijks leven en overgenomen door bruiden en Vestaalse Maagden om hun overgang naar de getrouwde status of 'volwassen' status aan te geven. In de tekst *Miles Gloriosus* van Plautus raadt de slaaf Palaestrio zijn meester Pleusicles aan te doen alsof hij trouwt met een courtisane, die vervolgens deze haardracht aanneemt. Een specifieke zin, "*Ut ad te eam iam deducas domum/z itaque eam huc ornatam adducas, ex matronarum modo/ capite compto, crinis vittasque habeat, adsimuletque se/ tuam esse uxorem: ita praecipiundum est*"¹¹ is door August Rossbach en velen na hem opgevat als bewijs dat de haarstijl door getrouwde vrouwen werd gedragen, en daarom door de bruid werd aangenomen als symbool voor haar overgang van maagd naar (getrouwde) vrouw.¹² Waar Plautus echter *crinis* noemt, is het niet zeker dat hij de *sex crines* van Faustus bedoelt. Het zou kunnen dat hij simpelweg naar de 'haardracht van getrouwde vrouwen' verwijst, waarover hij verder geen informatie geeft.

Alle geleerden zijn het erover eens dat het haar van de bruid op zijn plek gehouden werd met *vittae*, een soort wollen haarbanden. Deze werden niet alleen gedragen door bruiden, maar ook door ongetrouwde meisjes, getrouwde vrouwen en *mater familias*. Er zijn geen teksten waaruit blijkt dat de *vittae* specifiek voor bruiden waren.¹³

Er is reden om aan te nemen dat een speer, genaamd de *hasta caelibaris* ('ongetrouwde speer'), werd gebruikt om het haar in zes strengen te verdelen en op te steken in de *sex crines*. Deze speer, die volgens Festus uit het lichaam van een gladiator getrokken moest worden (maar wat in de praktijk waarschijnlijk niet vaak gebeurde), zou de bruid net zo dichtbij haar nieuwe echtgenoot brengen als de speer bij de

¹⁰ Hersch, *The Roman Wedding*, 73-76.

¹¹ Pl. Mil. 3.1: "For you to bring her home at once to your house as your wife, and, for that reason, to bring her there dressed out, so that she may wear her locks with her hair arranged, and fillets after the fashion of matrons, and may pretend that she is your wife; so you must instruct her." (vertaling H. T. Riley)

¹² A. Rossbach, *Untersuchungen über die Römische Ehe* (Stuttgart 1853) 287.

¹³ Hersch, *The Roman Wedding*, 84-89.

gladiator was. Bovendien zou de speer de onderwerping van de vrouw aan haar echtgenoot symboliseren.¹⁴ Deze praktijk wordt verder in geen enkele andere bron genoemd, hoewel Plinius de Oudere in een van zijn teksten opmerkt dat een speer die uit een dood lichaam is getrokken de geboorte van een kind versnelt.¹⁵

De sluier

Vanaf de vroegste bronnen die we hebben over Romeinse bruiloften, was het belangrijkste kledingstuk dat de bruid droeg op haar trouwdag een sluier, het *flammeum*. Hoewel vrouwen in het Romeinse Rijk zich nooit ongesluierd buiten vertoonden, was het de kleur waarin een bruidssluier verschilde van alledaagse sluiers. Over deze kleur wordt nog gespeculeerd, aangezien meerdere woorden gebruikt werden om de kleur van de sluier te beschrijven. Plinius de Oudere beschreef in de *Naturalis Historia* de kleur van zowel een sluier als van eigeel met het woord *luteum*.¹⁶ Doorgaans wordt *luteum* vertaald met 'geel', maar door de vergelijking met eigeel lijkt het waarschijnlijker dat de kleur van de sluier een soort diep oranje-geel was. *Luteum*, wat in principe 'saffraankleurig' betekent, is echter lastig te interpreteren aangezien saffraan zowel een oranje-gele als een oranje-rode kleur kan hebben.

Ook Marcus Annaeus Lucanus beschreef de kleur van het *flammeum* in zijn *Pharsalia* als *luteum*, maar schreef hierbij het volgende: "*Non, timidum nuptae leviter tectura pudorem, lutea demissos velarunt flammea vultus.*"¹⁷ Hierin geeft hij aan dat een saffraankleurige sluier normaliter gebruikt zou worden om het blozen van de bruid te verbergen, wat volgens Hersch aanleiding is om te denken dat de sluier ook bloedrood had kunnen zijn, aangezien deze kleur de rode bloes op de wangen van een bruid beter zou kunnen verbergen. Een andere verklaring die zij geeft, is dat de sluier – ook al was deze oranje-geel – dik genoeg zou zijn geweest om de bloes te kunnen verbergen.¹⁸ Met de woorden van Plinius in gedachte zou Lucanus' beschrijving van de functie van de sluier niet genoeg zijn om de kleur bloedrood voor het *flammeum* aannemelijk te maken, aangezien een sluier van welke kleur dan ook – die niet eens van al te dik materiaal hoeft te zijn gemaakt – de kleur van het gezicht erachter wel zal vervagen.

¹⁴ Fest. 55L.

¹⁵ Plin. Nat. 28.34.

¹⁶ Plin. Nat. 10.148.

¹⁷ Luc. 2.360-361: "no saffron veil concealed the timid blushes of the bride." (vertaling E. Riley)

¹⁸ Hersch, *The Roman Wedding*, 96.

Zelfs een tweede argument voor de kleur rood, afkomstig van een scholiast die in zijn commentaar op het werk van Juvenalis noemt dat het *flammeum* inderdaad *sanguineum* (bloedrood) was gekleurd om de bloes van de bruid te verhullen,¹⁹ is niet overtuigend. Hoewel Hersch het niet noemt, is de accuraatheid van het werk van scholiasten namelijk zeer in twijfel te trekken. Volgens Townend, specialist op het gebied van Latijnse literatuur, zijn de fouten en tijds kloven die in het werk van scholiasten voorkomen zó veelvoorkomend, dat het werk van zelfs de vroegste scholiast onmogelijk uit de tijd van Juvenalis zelf kan stammen.²⁰ Het zou dan ook zo kunnen zijn dat de kleur die de scholiast beschreef (*Flammeum est genus amiculi, quo se cooperiunt mulieres die nuptiarum; est enim sanguineum propter ruborem custodiendum*) slechts voortkomt uit zijn eigen conclusie dat de sluier deze kleur moet zijn geweest, omdat hij de bloes van de vrouw moest verbergen. Wellicht had hij zelfs de tekst van Lucanus gelezen (of had Juvenalis dezelfde opmerkingen gemaakt) over het doel van de sluier, en de kleur *luteum* niet gezien als 'saffraan-geel' maar als 'saffraan-rood', wat ook bestaat.

Tot slot stelt Susan Treggiari dat de sluier de kleur van vlammen had, wat logischerwijze tot de naam *flammeum* geleid had.²¹ Aangezien ook vlammen oranje-geel zijn (of blauw, maar dit lijkt niet aannemelijk), lijkt mij, gebaseerd op de genoemde argumenten, dat de kleur van het *flammeum* oranje-geel moet zijn geweest en niet bloedrood.

Overige kledingstukken van de bruid

Een tweede kledingstuk dat de bruid droeg, schijnbaar al vanaf de avond voorafgaand aan de bruiloft voor geluk, was een *reticulum*. Het is echter niet zeker of het *reticulum*, dat naar het schijnt ook oranjeachtig gekleurd was, een haarnet was of een bepaald soort ondergoed. Het woord wordt namelijk in verschillende teksten in beide contexten gebruikt, wat het in de context van de bruiloft, waar beide van toepassing zouden kunnen zijn, lastig te definiëren maakt.

Het gewaad van een bruid werd de *tunica recta* genoemd, die helaas ook vrij lastig te beschrijven is. Volgens Plinius stamde de *tunica recta* af van de Etruskische koningin Gaia Caecilia, ook wel Tanaquil genoemd, die de allereerste geweven zou

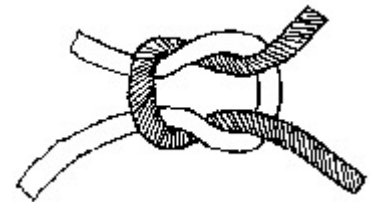
¹⁹ Hersch, *The Roman Wedding*, 96-97.

²⁰ G.B. Townend, 'The Earliest Scholiast on Juvenal', *The Classical Quarterly* 22 (1972) 376.

²¹ Treggiari, *Roman Marriage*, 163.

hebben.²² Het is echter niet duidelijk of deze tunica's ook rechte lappen waren en vandaar *recta* genoemd werden, of dat zij zo genoemd werden omdat zij geweven waren op weefgetouwen die rechtop stonden.²³

Een laatste en zeer opvallend onderdeel van de kleding van de bruid was het *cingulum*, of *zona*, vrij vertaald als 'kuisheidsgordel'. Het *cingulum* stond symbool voor de overgave van de maagdelijkheid van de vrouw, haar kostbaarste bezit, aan haar nieuwe echtgenoot, en tegelijkertijd de verbinding van de man aan de vrouw. Bovendien had de gordel nog een voordeel voor de man, want wanneer hij deze losmaakte zou hij 'zoveel geluk hebben in het voortbrengen van kinderen als Hercules, die zeventig kinderen had.' Festus, die deze uitspraak heeft gedaan, impliceert hiermee dat voor het vastmaken van de gordel een 'herculesknoop' (zie afb. 1) is gebruikt. Verder is het gebruik van deze knoop in een *cingulum* door geen enkele andere auteur genoemd, hoewel hij wel door meerdere werd beschreven als remedie of als amulet dat in het dagelijks leven gedragen werd.²⁴ Het is bovendien opvallend dat de herculesknoop heden ten dage nog steeds wordt beschouwd als symbool voor de eenheid van het huwelijk.

Afbeelding 1: Een herculesknoop.

Kleding en attributen van de bruidegom

De kleding die een man droeg op zijn bruiloft – en zijn rol in de bruiloft – werd door de Romeinse schrijvers veel minder benadrukt dan de kleding die de vrouw droeg. Slechts sporadisch werd er een opmerking gemaakt over de kleding of attributen die de man droeg, waardoor wij een heel incompleet beeld hebben van de kleding van een bruidegom. Het enige wat zeker is, is dat van een man verwacht werd dat hij schoon was op zijn bruiloft. Het feit dat de kleding van een man nauwelijks genoemd werd, impliceert wel dat hij geen speciale kleding had voor zijn bruiloft. Over het algemeen wordt gedacht dat hij een toga droeg, misschien zijn beste toga, die hij ook droeg op officiële gelegenheden. Dit is waarschijnlijk omdat een bruiloft niet zo'n grote overgang was voor een man als voor een vrouw; een eerste verschil is dat de man in zijn eigen huis bleef wonen terwijl de vrouw bij hem kwam wonen en van haar familie gescheiden

²² Plin. Nat. 81.94.

²³ Hersch, *The Roman Wedding*, 94-109.

²⁴ *Ibidem*, 109-112.

werd; ten tweede werd er van hem verwacht dat hij al seksueel ervaren was terwijl de vrouw nog maagd hoorde te zijn (en dus gespannen was over de nacht die haar te wachten stond) en de vrouw ten derde een 'volwassen' vrouw werd na de bruiloft, terwijl de man al als volwassen werd gezien na de ceremonie waarna hij de *toga virilis* mocht dragen.²⁵

Een specifiek attribuut dat de man in een aantal gevallen lijkt te hebben gedragen op zijn bruiloft, was een bloemenkrans op het hoofd. Publius Papinius Statius sprak in *Silvae* van een krans van rozen, viooltjes en lelies die de bruidegom op zijn hoofd droeg, waarmee hij de bloes op de wangen van zijn bruid kon verhullen.²⁶

Hoewel het logisch lijkt dat de bruid ook een bloemenkrans zou hebben gedragen, zijn hier minder meldingen van – de enige expliciete getuigenis van een bloemenkrans die werd gedragen door een bruid komt van Festus, die schreef dat 'de nieuwe bruid onder haar sluier een kroon van bloemen, kruiden en grassen droeg, die zij zelf geplukt had.'²⁷ Als het gebruikelijk was dat de bruid een bloemenkrans droeg, zou hier in alle waarschijnlijkheid juist veel meer over zijn geschreven, in verhouding met de rest van de beschrijvingen van het uiterlijk van de bruid tijdens haar bruiloft. Het is daarom waarschijnlijk dat de bruid zelden bloemen droeg op haar bruiloft, terwijl dit bij de bruidegom vaker het geval was.

²⁵ Ibidem 135-138.

²⁶ Stat. Silv. 1.2.22.

²⁷ Hersch, *The Roman Wedding*, 89-90.

3. Het verloop van een Romeinse bruiloft en de rituelen die er onderdeel van uitmaakten

Om de rituelen van een Romeinse bruiloft te kunnen begrijpen, is het noodzakelijk om te weten hoe een bruiloft er in deze tijd uitzag, en welke plaats de specifieke rituelen hadden in het geheel van de bruiloft. Daarom zal ik in dit hoofdstuk bespreken hoe het er bij een bruiloft aan toe ging van het begin tot het einde. Aangezien er helaas weinig bronnen zijn overgebleven van bruiloften van het Romeinse plebs, zullen voornamelijk de bruiloften onder de elite aan bod komen.

In het huis van de bruid

De dag begon in het huis van de bruid, waar de bruid werd opgemaakt en aangekleed en haar bemoedigende woorden werden toegesproken door haar moeder en andere vrouwen. Het huis van de bruid en de bruidegom werden beide versierd met bloemen en groene bogen, en de gevel werd behangen met slingers. Het huis, en zelfs kruisingen op de weg naar het huis van de bruidegom, werden soms versierd met toortsen.²⁸

Er waren een aantal formaliteiten die plaatsvonden in het huis van de bruid, waarvan niet zeker is in welke volgorde zij werden uitgevoerd. Over het algemeen wordt de volgorde van gebeurtenissen bij het huis van de bruid als volgt verteld: eerst worden de bruid en haar huis opgemaakt en versierd, dan werden de auspiciën waargenomen, vervolgens arriveerden de gasten en tot slot werden de tabletten gelezen waarop de overeenkomst voor de bruidsschat stond. Bovendien werd er geofferd aan de goden, maar wordt in de oude bronnen telkens een ander moment genoemd waarop het offeren plaatsvond. Ik zal de genoemde gebruiken nu bespreken, en vervolgens over de processie naar en de gebeurtenissen in het huis van de bruidegom uitweiden.

De Auspiciën

De auspiciën ('vogelschouw') worden door de antieke bronnen regelmatig genoemd, maar toch is het niet zeker dat het zoeken naar gunstige voortekenen ook echt een veelvoorkomende gebeurtenis was. Het is namelijk zo dat het recht op auspiciën in handen van de patriciërs lag, en het zou kunnen dat de bruiloften waarvan wij het bewijs hebben dat er auspiciën zijn waargenomen allen bruiloften waren onder de elite.

²⁸ Treggiari, *Roman Marriage*, 163.

Er is helaas te weinig informatie beschikbaar over bruiloften onder plebejers om te kunnen zeggen of zij ook aan auspiciën deden.

Tijdens de auspiciën keek een aangestelde *auspex* welke vogels langskwamen in de lucht bij het huis van de bruid, en afhankelijk van de vogels die langskwamen inschatte of het huwelijk gezegend werd door de goden. De enige bron die wij hebben die iets zegt over welke vogels een goed teken waren was Plinius de Oudere in zijn *Naturalis Historia*. Hierin stelt hij dat de *aegithus*, een soort havik die mank is aan één poot, gezien wordt als het gunstigste teken tijdens de auspiciën voor een huwelijk.²⁹

Een reden om te denken dat ook de armen de vogelschouw waarnamen, is dat het werd gezien als een ongelukkig voorteken voor het huwelijk wanneer de auspiciën werden overgeslagen, of in ieder geval als er geen *auspex* aanwezig was bij de bruiloft. Het is in ieder geval zeker dat het voor een bruiloft van de elite niet gebruikelijk was om de vogelschouw over te slaan. Bovendien was het zo dat, wanneer mensen die een bijzonder slechte reputatie hadden – door bijvoorbeeld overspel te plegen of een moord te plegen – of mensen die een niet-legaal huwelijk sloten een *auspex* aanwezig hadden bij hun bruiloft, dit gezien werd als zeer misplaatst en onbeschaamd. Voorbeelden hiervan zijn de bruiloft van Nero en Pythagoras, aangezien het niet legaal was voor twee mannen om met elkaar te trouwen – en Nero bovendien zeer onbehoorlijk verkleed was als een vrouw, compleet met *flammeum* – en de bruiloft van Messalina met Gaius Silius. Messalina was namelijk de vrouw van keizer Claudius en stond bekend om haar zedeloosheid.³⁰ Zij hield een trouwfeest met Silius terwijl de keizer, waar zij op dat moment nog steeds mee getrouwd was, tijdelijk de stad uit was. Dit was natuurlijk ongehoord, en Tacitus stelde in zijn vertelling van het gebeurde dan ook dat de lezers zich wel moesten afvragen waarom Messalina en Silius dachten dat zij met deze onbeschaamdheid weg zouden kunnen komen.³¹ Dat konden zij dan ook niet, en bij terugkomst van de keizer werden zowel Silius als meerdere handlangers van het stel tot de dood veroordeeld. Messalina zelf was nog niet veroordeeld, maar omdat zij niet wist dat de keizer overwoog om haar te vergeven probeerde zij zelfmoord te plegen. Volgens Tacitus gebruikte zij de dolk door haar angst niet erg effectief, en heeft het tribunaal haar een handje geholpen door de dolk door haar hart te steken.³²

²⁹ Plin. Nat. 10.9.

³⁰ Hersch, *The Roman Wedding*, 115-118.

³¹ Tac. Ann. 11.27.

³² Tac. Ann. 11.35-11.38.

Hersch stelt dat de passage van Tacitus waarin de auspiciën van Messalina's bruiloft genoemd worden, twee dingen kan zeggen over het gebruik van de vogelschouw: "atque illam audisse auspicum verba, subisse."³³ Deze passage kan volgens haar óf betekenen dat het wonderlijk was dat Messalina de woorden van de *auspex* hoorde en toch doorging met de bruiloft (wat zou betekenen dat de woorden die hij sprak betekenden dat het huwelijk gedoemd was) óf dat het wonderlijk was dat Messalina het verouderde gebruik van de auspiciën nog aanwendde in haar bruiloft. Er is namelijk reden om te denken dat het waarnemen van de auspiciën al aan het begin van de Keizertijd uit de mode was geraakt, en dat het noemen van de vogelschouw in de verhaling van een bruiloft slechts een symbolische manier was om aan te geven dat het paar een voorspoedig huwelijk zou hebben.³⁴

Al aan het einde van de Republiek schreef Cicero dat *auspices* nog steeds wel aanwezig waren bij bruiloften, maar dat het gebruik zelf in ongebruik was geraakt. Hoewel zij niet meer werkelijk de auspiciën waarnamen, waren de *auspices* wel nog steeds een essentieel onderdeel van de huwelijksvoltrekking, wat blijkt uit het feit dat zowel Cicero als Valerius Maximus stellen dat in de Romeinse tijd nooit belangrijke keuzen werden gemaakt zonder een *auspex* te raadplegen.³⁵ Dit zou echter kunnen betekenen dat er nog een derde interpretatie mogelijk is van de zin in Tacitus' werk, waarin slechts wordt gesteld dat Messalina naar de woorden van de *auspex* luisterde, niet dat de *auspex* ook werkelijk de auspiciën waarnam. Wellicht dat hij slechts bij het huwelijk aanwezig was als raadsheer, wat misschien wonderlijk was aangezien Messalina ten eerste een niet-legaal huwelijk sloot en het niet gebruikelijk was dat *auspices* daarbij aanwezig waren, en zij ten tweede duidelijk niet op de verstandigste manier handelde. Bovendien zou het vreemd zijn geweest als de *auspex* een positieve voorspelling had gegeven over het huwelijk dat een zeer duistere toekomst tegemoet ging, wat eerder zou betekenen dat Messalina hem *aanhoorde*, niet dat ze naar hem *luisterde*. Maar waarom zou er dan een *auspex* aanwezig zijn geweest bij de bruiloft? Waarschijnlijk omdat deze een traditioneel onderdeel was van bruiloften onder de elite, en de bruiloft een meer officieel aanzien gaf.

³³ Tac. Ann. 11.27, vertaald door A. J. Church als: "that she should have listened to the words of the bridegroom's friends", waarschijnlijk omdat de *auspex* indertijd niet meer een professionele waarzegger maar een goede bekende was.

³⁴ Hersch, *The Roman Wedding*, 115-118.

³⁵ Val. Max. 2.1.1.

Er is dus nog veel onduidelijkheid over het hoe en waarom van het in ongebruik raken van de auspiciën, maar het is in ieder geval zeker dat het werkelijk zoeken naar (gunstige) voortekenen door middel van bestudering van vogels lange tijd een traditie is geweest bij alle belangrijke beslissingen, inclusief het huwelijk. Als het uitvoeren van de auspiciën in ongebruik is geraakt, en dit wordt in meerdere antieke bronnen genoemd, dan bleef de *auspex* in ieder geval een traditioneel onderdeel van het huwelijk onder elitaire figuren in de Romeinse samenleving.

Offeren aan de goden

Hoewel de bronnen over offers bij Romeinse bruiloften ver uiteenlopen, is er maar één historische bron bewaard gebleven waarin offers beschreven zijn: Tacitus' beschrijving van Messalina's bruiloft. Tacitus noemt in dezelfde zin waarin hij zei dat het wonderlijk was dat Messalina luisterde naar een *auspex*, dat het wonderlijk was dat Messalina een offer bracht aan de goden. Dit is de enige informatie die hij over dit onderwerp geeft; hij specificeert helaas niet aan welke goden Messalina een offer bracht.³⁶ Verder worden offers die met een bruiloft te maken hebben slechts genoemd in de Romeinse mythologie en in toneelstukken. Een voorbeeld hiervan is Dido in de legende van Aeneas, die voor haar huwelijk met Aeneas offers bracht aan Ceres, Apollo en Juno.³⁷

Het is onduidelijk of de handeling van het offeren gedaan werd door de man of door de vrouw, of door allebei. De tekst van Tacitus lijkt te impliceren dat Messalina zelf het offer bracht, hoewel het wat voorbarig is om uit die ene zin een conclusie te trekken. Hersch vertelt dat in Apuleius' *metamorphoses* vanuit het perspectief van Charite wordt verteld hoe haar toekomstige echtgenoot, Tlepolemos, op de dag van hun bruiloft met verwanten door de stad ging om offers te brengen aan publieke tempels en altaren, wat doet denken dat het offer de verantwoordelijkheid was van de man.³⁸ Zij noemt bovendien het voorbeeld dat in de mythe van Jason en Medea het bruidspaar samen gebeden aanbiedt, geen offers, en dat zij vervolgens samen om de altaren heenlopen die Jason heeft gebouwd voor Venus en Minerva. Na de ceremonie volgde een feestmaal, en Hersch vraagt zich af of er tijdens dit feestmaal geen vlees van een offerdier zou zijn

³⁶ Tac. Ann. 11.27.

³⁷ Hersch, *The Roman Wedding*, 120.

³⁸ Apul. Met. 4.26: "ad nuptias officio frequenti cognatorum et affinium stipatus templis et aedibus publicis victimas immolabat."

gegeten.³⁹ Hoewel het bekend is dat het gebruikelijk was om na publieke offers het overgebleven vlees op te eten, is in dit geval zowel van een offerritueel als van geofferd vlees bij een feestmaaltijd geen sprake, en lijkt het vergaand om te concluderen dat er een offer gebracht is zonder deze informatie. Verder wordt in verschillende mythes verteld dat er op een bepaald moment voor of tijdens de bruiloft door iemand geofferd werd, maar wordt daar vaak niet bij vermeld aan welke god het offer gebracht werd.

Ondanks het gebrek aan informatie op het gebied van bruiloftsoffers, is het aannemelijk te denken dat zij wel regelmatig een onderdeel waren van de Romeinse bruiloft. Aangezien het Rome van de Republiek en de Keizertijd een zeer gelovige samenleving was, was het gebruikelijk om in allerlei aspecten van het dagelijks leven de gunst van specifieke goden te vragen. Zo offerden boeren een deel van hun oogst, opdat de oogst het volgende jaar net zo goed of beter zou zijn, en offerde men in zijn eigen huis aan Vesta in de hoop dat zij het huiselijk leven zou beschermen. Als Romeinen offers brachten tijdens hun bruiloft, is de betekenis dus duidelijk: zij wilden de gunst vragen van de goden, in de hoop dat zij hun huwelijk zouden zegenen en hen voorspoed zouden brengen.

De bruidstabletten

Ook de bruidstabletten, ook wel *tabulae*, *tabellae*, *nuptiales* (bewijs dat het huwelijk heeft plaatsgevonden) of *dotales* (contract voor de bruidsschat) genoemd, waren niet een noodzakelijk onderdeel van een Romeinse bruiloft. Zoals ik in hoofdstuk 1 al heb verteld, hoefde een stel slechts *conubium* te hebben en samen te wonen, en moesten zij aan het begin van deze samenwoning een *adfectus maritalis* uitspreken om de goede intenties vast te stellen.

Het feit dat het tekenen van huwelijks- en bruidsschatscontracten in veel van de overgebleven bronnen voorkomt als onderdeel van een bruiloft is niet verwonderlijk, aangezien wij vooral bronnen hebben van elitaire bruiloften. Rijke en belangrijke mensen hadden er namelijk belang bij om hun rechten met betrekking tot bezitting op papier te zetten en de contracten zorgvuldig te bewaren, aangezien er veel bezit op het spel stond, en het is dan ook waarschijnlijk dat zij dergelijke contracten eisten wanneer

³⁹ Hersch, *The Roman Wedding*, 120.

zij trouwden. Het armere deel van de Romeinse bevolking vond het misschien onnodig om contracten te ondertekenen, aangezien zij toch weinig bezit hadden.⁴⁰

Henry Sanders van de universiteit van Michigan heeft een artikel geschreven (inclusief transcriptie en vertaling) over drie overgebleven fragmenten van een huwelijkscontract, die samen ongeveer de helft van een compleet contract vormen. In dit contract wordt ten eerste vermeld dat de vader van de bruid zijn dochter en haar nieuwe echtgenoot – want uit de verwoording van Sanders blijkt dat de bruiloft op het moment dat het contract ondertekend werd al achter de rug was – een landgoed in een dorp schenkt. Vervolgens worden de vele verschillende objecten genoemd die ook een onderdeel uitmaken van de bruidsschat: een aantal gouden en zilveren sieraden, een parfumflesje, een aantal waardevolle kledingstukken, een spiegel, kledingkast, stoel en zo gaat het lijstje nog even door. Bij elk object wordt vermeld hoeveel drachmen het waard was. Tot slot noemt de vader van de bruid dat de bruidegom beloofd heeft net zoveel bij te dragen aan het huwelijk. Verder worden in het contract de namen van drie getuigen genoemd en zijn in totaal zeven handtekeningen van getuigen op de achterkant van het document gezet (zie bijlage 1). Door de hiaten in het document zijn niet alle namen van de getuigen bekend.⁴¹

Getuigen, die meestal goede vrienden waren van het bruidspaar of hun ouders, waren een belangrijk aspect van de huwelijkscontracten. Hoewel contracten niet nodig waren om een huwelijk legaal te maken, hadden zij toch waarde in het bepalen van eigendommen en als bewijs dat een huwelijk werkelijk had plaatsgevonden. Het feit dat getuigen aanwezig waren geweest bij de ondertekening en ook zelf de contracten hadden ondertekend, voegde toe aan de geloofwaardigheid en de geldigheid van het contract.⁴² Bovendien werd het verzegelen van de contracten door de getuigen, wat zij een voor een deden, gezien als een belangrijk moment in een bruiloft.⁴³

***Uxorem ducere* en de Sabijnse Maagdenroof**

Het is mogelijk dat er na alle formaliteiten een diner werd gegeven in het huis van de vader van de bruid, waarna alle gasten – en zelfs willekeurige voorbijgangers – een

⁴⁰ Ibidem 123-131.

⁴¹ H.A. Sanders, 'A Latin Marriage Contract', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 69 (1938) 114-115.

⁴² Hersch, *The Roman Wedding*, 123-131.

⁴³ Treggiari, *Roman Marriage*, 165.

stoet vormden richting het huis van de bruidegom.⁴⁴ Deze optocht was een essentieel onderdeel van de bruiloft; het is zelfs zo dat het heel uitzonderlijk moet zijn geweest als er geen processie plaatsvond, aangezien deze de overstap van de bruid van haar vaders familie naar de familie van haar nieuwe echtgenoot symboliseerde. De traditie van de optocht is misschien wel de belangrijkste traditie van de Romeinse bruiloft, aangezien deze veel zegt over de manier waarop men in het oude Rome aankeek tegen de rol van de man en de vrouw binnen het huwelijk.

Aan het begin van de optocht werd de bruid eerst door de bruidegom uit de armen van haar moeder gerukt met gesimuleerde kracht, en vervolgens door hem overgehaald met hem mee te gaan met lieve woorden. Dit gebruik symboliseerde de Sabijnse maagdenroof, een belangrijk moment in de Romeinse geschiedenis. Het proces werd dan ook *uxorem ducere* of *deducere* genoemd, wat het 'leiden' of 'meevoeren' van de echtgenote betekent. De bruid verzette zich tegen de bruidegom, en jammerde en huilde zelfs door de angst om weggerukt te worden van haar familie. De ideale bruid was volgens de Romeinen namelijk zowel gespannen en angstig als opgetogen – waarschijnlijk om haar onschuld te benadrukken – en zelfs als zij in werkelijkheid niet bang was, werd van haar verwacht dat zij in ieder geval de schijn ophield.⁴⁵ Er is onder historici nog geen eenheid gevonden over het verband tussen de legende van de Sabijnse Maagdenroof en de symboliek van de vrouw die wordt weggesleurd van het huis van haar ouders naar het huis van haar nieuwe echtgenoot.

De meest complete beschrijving van de legende die bewaard is gebleven, is geschreven door de Romeinse historicus Titus Livius. Het verhaal gaat volgens hem als volgt: in de tijd van Romulus, de eerste koning van Rome, was er een tekort aan vrouwen in de stad. De koning stuurde gezanten naar alle omringende steden met het verzoek om een bondgenootschap en het voorrecht van onderlinge huwelijken, maar deze werd door alle steden afgewezen. Romulus, beledigd door de afwijzingen, begon met de voorbereidingen van de spelen van de Consualia, een oogstfestival ter ere van de god Neptunus Equester, waarvoor hij alle omringende volkeren uitnodigde. Velen kwamen inderdaad opdagen, waaronder de Sabijnen met al hun vrouwen en kinderen.

⁴⁴ Wanneer dit diner plaatsvond is niet zeker; het zou ook na de optocht in het huis van de bruidegom plaatsgevonden kunnen hebben. Ik zal hier echter niet verder op ingaan, aangezien de enige bedoeling van het diner was een goede gastheer of -vrouw te zijn en de gasten te vermaken, en om te laten zien hoeveel geld men had om aan een diner uit te geven.

⁴⁵ Treggiari, *Roman Marriage*, 167.

De gasten werden hartelijk onthaald in de huizen van de Romeinen, maar op het moment dat de spelen begonnen sloegen de Romeinen hun slag en grepen zoveel jonge Sabijnse vrouwen als ze konden meenemen. De mooiste van hen werden 'gereserveerd' voor de hoogste senatoren, en de allermooiste werd volgens de legende door een groep mannen meegevoerd, die schreeuwden dat niemand haar mocht aanraken omdat zij haar meenamen naar een zekere Thalassius. Dit gebruik was volgens Livius de oorsprong van de bruiloftskreet 'Thalassius', die tijdens de processie geroepen werd. De ouders van de vrouwen dropen af terwijl Romulus aan de verontwaardigde vrouwen uitlegde dat deze daad de schuld was van hun trotse ouders. Hij beloofde de vrouwen dat zij co-partners zouden worden in alle eigendommen van de Romeinen, en dat de mannen hun uiterste best zouden doen om goede echtgenoten te zijn en hen met passie en liefde zouden behandelen. De vrouwen, gevoelig voor deze belofte, waren al een stuk minder verbolgen op het moment dat hun ouders uit woede probeerden een aanval tegen Rome op te zetten met hun buursteden. Voordat de aanval georganiseerd kon worden had Romulus echter al zijn leger verzameld en hen genadeloos verslagen.⁴⁶

Gary Miles analyseert deze vertelling van de legende in zijn boek *Livy: Reconstructing Early Rome* in de context van het gebruik *uxorem ducere*. Hij concludeert dat, ook al schetst Livius beelden van mannen en vrouwen die in het conventionele karakter en de functie van het Romeinse huwelijk passen (namelijk dat man en vrouw beide belangrijk zijn in het huwelijk maar hun eigen functies hebben), zijn vertelling toch beperkingen toont die inherent zijn aan het Romeinse gebruik ideale sociale en politieke banden te baseren op een relatie van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen (waarbij de man belangrijk is en de vrouw relatief onbelangrijk).⁴⁷

Een reactie hierop geeft Robert Brown, die het verhaal juist niet ziet als kritiek op de verhoudingen binnen het huwelijk, maar als een originele en krachtige uiting van het ideaal van *concordia*: enigheid en harmonie in zowel het huwelijk als de Romeinse samenleving in haar geheel. Volgens Brown benadrukt Livius de rol van de Sabijnse vrouwen ten opzichte van de Romeinse mannen en reflecteren de genderrollen in het verhaal het ideaal van *concordia*.⁴⁸

De visie van Brown is naar mijn mening de meest overtuigende, aangezien in

⁴⁶ Liv. 1.9-1.13.

⁴⁷ G. B. Miles, *Livy: Reconstructing Early Rome* (Ithaca 1997) 189.

⁴⁸ R. Brown, 'Livy's Sabine Women and the Ideal of Concordia', *Transactions of the American Philological Association* 125 (1995) 291-292.

mijn gehele onderzoek is gebleken dat het niet alleen erg belangrijk was dat beide partijen vrijwillig in het huwelijk stapten (en dat het dus belangrijk was dat de man ervoor zorgde dat de vrouw met hem wilde trouwen), maar ook dat er bijzonder veel aandacht werd besteed aan de vrouw op de dag van de bruiloft, wat niet het geval zou zijn geweest als de vrouw verder geen significante rol speelde in het huwelijk.

De optocht naar het huis van de bruidegom

De bruid werd tijdens de optocht begeleid door drie jongens van wie de ouders nog leefden, waarvan er één een speciale toorts van het hout *spina alba* droeg, die was aangestoken met het vuur uit de haard van het oude huis van de bruid, en er twee haar handen vasthielden. Met de optocht liepen ook fluitisten mee, die de stoet met muziek begeleidden terwijl iedereen een *epithalamium*, een bruiloftslied, zong. De bruidegom liep traditioneel gezien voor de bruid uit, ook onder begeleiding van een groep luidruchtige vrienden, omdat hij op tijd moest zijn om zijn bruid in zijn eigen huis te ontvangen.

Volgens Varro was het traditioneel dat de bruid drie muntjes met zich meenam onderweg naar de bruidegom: de eerste hield zij in haar hand en gaf zij aan de bruidegom, alsof zij een aankoop deed; de tweede bewaarde zij in haar schoen en zou zij later in de haard van de goden van het huishouden gooien om hen gunstig te stemmen, en de derde, die zij in een tasje bewaarde, werd aan het altaar van de goden van het district gegeven op het kruispunt onderweg.⁴⁹

Hersch stelt dat het moeilijk is voor te stellen dat er toortsen werden gedragen tijdens een processie die overdag plaatsvond, maar stelt dat dit precies is wat er gebeurde aangezien Festus beweerde dat 'men vroeger 's nachts trouwde', en in zijn eigen tijd dus niet meer. Als extra argument voor een processie tijdens daglicht noemt zij dat vele auteurs vertellen over bruiloften, waarop de festiviteiten beginnen bij de

Afbeelding 2: de bruidsprocessie weergegeven op een kaart uit de jaren '30.

⁴⁹ Treggiari, *Roman Marriage*, 166-167.

dageraad.⁵⁰ Het feit dat de festiviteiten dan al begonnen, betekent echter niet dat zij slechts de helft van de dag duurden. Het is namelijk waarschijnlijk dat het proces van het opmaken van de bruid en het versieren van het huis, het ontvangen van de gasten, het uitvoeren van de officiële tradities en wellicht het opdienen en eten van een maaltijd de hele dag geduurd heeft. Treggiari stelt bovendien dat de processie plaatsvond bij toortslicht en dat de toortsen gezien werden als symbolen voor de gehele bruiloft. Het vuur werd namelijk, net als de bruid zelf, meegenomen van haar vaders huis naar het huis van haar nieuwe echtgenoot. De manier waarop Treggiari het verwoordt, “took place by torchlight”⁵¹ impliceert dat er op het moment van de processie geen daglicht was, hoewel er ook een combinatie van toortslicht en daglicht zou kunnen zijn geweest.

Op de drempel van het huis van de bruidegom

Eenmaal aangekomen bij het huis van de bruidegom smeerde de bruid, volgens Plinius de Oudere, olie of vet op de deurposten en decoreerde zij hen met *vittae*. Dit zou een rituele betekenis hebben gehad, maar Plinius vermeldt niet precies wat de reden was voor dit gebruik. De *vittae*, wollen stroken die in het haar werden gedragen, waren een symbool van kuisheid. Wellicht heeft deze traditie te maken gehad met de symboliek van de deuropening: in de Romeinse samenleving werd de deur beschermd door Janus, de tweekoppige god die geassocieerd werd met nieuwe beginnen en overgangen.⁵² Hierdoor zou het zo kunnen zijn dat de deur, die *an sich* ook met overgangen wordt geassocieerd, werd ingesmeerd met een materiaal dat in hoog aanzien stond, namelijk vet, om de overgang van de bruid voorspoedig te laten verlopen. Een verklaring die uit de tekst van Plinius gehaald zou kunnen worden voor het smeren van vet op de deurposten, is dat vet als substantie vaak in religieuze context werd gebruikt.⁵³ Het soort vet dat werd gebruikt was óf varkensvet, óf wolvenvet; de laatste van deze soorten zou zijn bedoeld om ‘alle kwade dranken’ buiten te houden (vermoedelijk vergif). Verschillende verklaringen worden gegeven voor het gebruik van wolvenvet; de

⁵⁰ Hersch, *The Roman Wedding*, 138-139.

⁵¹ Treggiari, *Roman Marriage*, 167.

⁵² R. Taylor, ‘Watching the Skies: Janus, Auspication, and the Shrine in the Roman Forum’, *Memoirs of the American Academy in Rome* 45 (2000 Michigan) 1.

⁵³ Plin. Nat. 28.37: “Among the remedies common to living creatures, fat is the substance held in the next highest esteem, that of swine in particular, which was employed by the ancients for certain religious purposes even: at all events, it is still the usage for the newly-wedded bride, when entering her husband's house, to touch the door-posts with it.” (vertaling J. Bostock)

eerste is dat zowel het vet als de ledematen van deze dieren gebruikt werden om vele kwalen te genezen, een tweede dat het aanzien van de wolf afstamt van de mythe van Romulus en Remus en een derde verklaring is dat wolven bekend stonden om hun trouw en dat de bruid door het insmeren van de deurpost zelf ook de belofte van trouw deed.⁵⁴ Voor het gebruik van varkensvet zijn geen verklaringen gegeven, maar een mogelijkheid is dat varkensvet goedkoper was dan wolvenvet en gebruikt werd door mensen die minder te besteden hadden.

Na het insmeren van de deurpost werd de bruid over de drempel getild, niet door de bruidegom (zoals de hedendaagse traditie gebiedt) maar door haar begeleiders. Misschien was het op dit moment, nadat de bruid over de drempel was getild, dat de bruid de volgende woorden sprak: 'Ubi tu Gaius, ego Gaia', los vertaald als 'waar jij Gaius bent, ben ik Gaia.'⁵⁵ De enige bron die de traditie van het spreken van deze zin noemt is Plutarchus, hoewel de namen Gaius en Gaia ook in andere bronnen voorkomen in verband met bruiloften. Het is niet helemaal duidelijk waarom de bruid deze zin sprak, aangezien ook Plutarchus zich afvroeg wat de betekenis van deze traditie eigenlijk was. Hij denkt dat de bruiden iets bedoelden in de trant van: 'waar jij de heer des huizes bent, ben ik de vrouw des huizes.' 'Gaius' zou dan staan voor de standaard Romein, zoals dat in het Nederlands 'Jan' en in het Engels 'John' zou zijn. Bovendien veronderstelt hij een link tussen de naam Gaia en Gaia Caecilia, de Etruskische koningin Tanaquil die uitzonderlijke deugd en huishoudelijke kwaliteiten bezat.⁵⁶ Valerius Maximus vertelt dat een bruid, wanneer zij aankwam bij haar nieuwe huis, gevraagd werd wat haar naam was en dat zij daar 'Gaia' op antwoordde. Net als Plutarchus veronderstelt Valerius Maximus dat dit gebruik terug te leiden is naar Gaia Caecilia.⁵⁷ Tot slot heeft ook Festus Gaia Caecilia genoemd als een vrouw met uitzonderlijke vaardigheden, met name bij activiteiten als breien en spinnen.⁵⁸ Het gebruik van haar naam zou geluk brengen omdat zij zo'n getalenteerde vrouw was.

Quintillianus geeft echter een andere verklaring voor het gebruik van de namen Gaius en Gaia; hij stelt dat de letter C gebruikt werd om de naam Gaius af te korten, en dat op grafstenen de omgekeerde letter C voor 'vrouw' stond. Ook vertelt hij dat de

⁵⁴ Serv. Aen. 4.458; Hersch, *The Roman Wedding*, 178.

⁵⁵ Treggiari, *Roman Marriage*, 168; Hersch, *The Roman Wedding*, 187.

⁵⁶ Plut. *Quaes. Rom.* 30.

⁵⁷ V. Max. 10.7 (*de praenominibus*).

⁵⁸ Fest. 85L s.v. *Gaia Caecilia*; Hersch, *The Roman Wedding*, 187.

namen Gaius en Gaia gebruikt werden in bruiloftsceremoniën, waar Hersch uit afleidt dat hij bedoelde dat deze namen simpelweg voor ‘man’ en ‘vrouw’ stonden. Hoewel Hersch opmerkt dat Quintillianus niet werkelijk een verband legt tussen deze twee gebruiken (de letters op grafstenen en de woorden in de bruiloft), is deze verklaring naar mijn mening wel de meest geloofwaardige. De woorden lijken bedoeld te zijn om de verbintenis tussen man en vrouw aan te geven, en hoewel de gebruikte naam misschien wel afstamde van een specifiek persoon, is het feit dat de vrouw *alleen* Gaia is waar haar man Gaius is – niet onafhankelijk van haar man – in mijn ogen bepalend voor de betekenis van de zin. Bovendien sluit Plutarchus’ mogelijke verklaring zich hierbij aan.

Het zou zo kunnen zijn dat, terwijl de bruid nog steeds bij de deur stond, de bruidegom haar symbolisch vuur op een toorts en water in een waterbakje aanbood.⁵⁹ Het is echter niet zeker op welk moment en op welke manier deze symbolen gebruikt werden, hoewel in vijf verschillende antieke bronnen gesproken wordt over de aanwezigheid van vuur en water als symbolen bij een bruiloftsceremonie. De enige bron waarin het gebruik van vuur en water in een ritueel werkelijk beschreven wordt, is het verhaal van Jason en Medea in de *Argonautica* van Valerius Flaccus. Hierin draagt de god Pollux vuur en water voor het paar, terwijl zij in een cirkel naar rechts lopen.⁶⁰ Het verhaal van Jason en Medea is echter een mythe, geen relaas van een bruiloft die werkelijk plaatsgevonden heeft. Typische aspecten van een bruiloft, zoals de optocht naar het huis van de bruidegom, ontbreken in dit verhaal, wat het onwaarschijnlijk maakt dat de manier waarop het ritueel door Pollux wordt uitgevoerd een standaard onderdeel was van een bruiloft. Er is wel een consensus onder historici over de symbolische betekenis van vuur en water bij een bruiloft; zij zouden de twee benodigdheden van het leven zijn, en het begin van het delen van deze benodigdheden door de bruid en bruidegom.⁶¹ Het begrip van vuur en water had een diep gewortelde betekenis in de Romeinse visie op ‘thuis’ en op de rechten van een gastheer en diens gast. Ovidius vertelt bijvoorbeeld dat een banneling vuur en water ontzegd werd – en dus niet door een Romein in huis genomen mocht worden – en dat door vuur en water ‘een echtgenote wordt gemaakt’.⁶²

⁵⁹ Treggiari, *Roman Marriage*, 168.

⁶⁰ Hersch, *The Roman Wedding*, 186.

⁶¹ A. Roszbach, *Untersuchungen über die Römische Ehe*, 361.

⁶² Ov. *Fast.* 4.791-792.

De huwelijksnacht

Eenmaal in het huis van de bruidegom werd het paar gezien als getrouwd. De huwelijksnacht was dan ook geen onderdeel meer van de ceremonie, en de gasten vertrokken na de optocht.⁶³ Het consumeren van het huwelijk vond echter plaats in de slaapkamer, en waarschijnlijk in het donker. Plutarchus stelt zichzelf in zijn *Quaestiones Romanae* namelijk de vraag waarom de bruidegom zijn bruid voor de eerste keer in het donker benadert, en vraagt zich af of het wellicht uit respect is omdat zij nog niet echt zijn vrouw is totdat hun huwelijk geconsumeerd is, of dat hij de toon wil zetten voor het huwelijk en zelfs zijn eigen vrouw wil benaderen met bescheidenheid.⁶⁴

Wanneer Tacitus over de bruiloft van Nero en Pythagoras vertelt, stelt hij aan het einde van het verhaal bovendien het volgende: “cuncta denique spectata quae etiam in femina nox operit.”⁶⁵ Tacitus vertelt hier dat op de bruiloft van Nero alles in het zicht van het publiek was; niet alleen de sluier, de getuigen en de toortsen maar ook wat zelfs wanneer een vrouw trouwde door het duister verborgen werd. Hiermee impliceert hij niet alleen dat Nero en zijn nieuwe echtgenoot in het zicht van de gasten hun huwelijk consumeerden, maar ook dat dit gedeelte van de bruiloft normaal gesproken in het donker plaatsvond.

De huwelijksnacht werd niet gezien als een ritueel dat ervoor zorgde dat het paar wettelijk getrouwd was, zoals een stel vandaag de dag pas echt getrouwd is wanneer hun huwelijk geconsumeerd is, maar meer als een logisch gevolg van de bruiloft. Het huwelijk was immers bedoeld om ervoor te zorgen dat de toekomstige kinderen wettig zouden zijn, en vanaf het moment van de huwelijksnacht zou het stel wettelijke kinderen kunnen verwekken.⁶⁶ Bovendien wachtte de ideale bruidegom gretig op de eerste nacht met zijn nieuwe vrouw, en zou hij het waarschijnlijk niet hebben willen

⁶³ Het is mogelijk dat op dit moment, en niet in het huis van de bruid, een feest of diner gegeven werd en dat de gasten erna pas vertrokken.

⁶⁴ Plut. Quaes. Rom. 65.: “Why does the husband approach his bride for the first time, not with a light, but in darkness? Is it because he has a feeling of modest respect, since he regards her as not his own before his union with her? Or is he accustoming himself to approach even his own wife with modesty? Or, as Solon has given directions that the bride shall nibble a quince before entering the bridal chamber, in order that the first greeting may not be disagreeable nor unpleasant, even so did the Roman legislator, if there was anything abnormal or disagreeable connected with the body, keep it concealed? Or is this that is done a manner of casting infamy [p. 103] upon unlawful amours, since even lawful love has a certain opprobrium connected with it?” (vertaling: F. C. Babbitt)

⁶⁵ Tac. Ann. 15.37: “everything in a word was plainly visible, which, even when a woman weds darkness hides.” (vertaling A. J. Church & W. J. Brodribb)

⁶⁶ Hersch, *The Roman Wedding*, 220-222.

uitstellen. Het werd dus verwacht dat het bruidspaar het huwelijk consumeerde in de huwelijksnacht, maar hier werd geen rituele of symbolische betekenis aan verbonden.

Conclusie

Bruiloften waren een belangrijk onderdeel van de Romeinse samenleving, voornamelijk omdat zij invloedrijke families met elkaar verbonden, en ervoor zorgden dat de kinderen die voortkwamen uit het huwelijk wettelijk waren en aanspraak maakten op zowel de naam van de vader als de bezittingen van beide ouders. De rituelen die plaatsvonden tijdens een bruiloft geven een goed beeld van hoe er in de Romeinse samenleving tegen zowel het huwelijk als de rol van mannen en vrouwen werd aangekeken.

Een eerste conclusie van mijn onderzoek is dat goden een belangrijke rol speelden bij het huwelijk. In de Koningstijd en de Republiek werden de Auspiciën uitgevoerd, waarbij werd gekeken of de goden hun zegen gaven aan de verbintenis. Nadat de auspiciën 'uit de mode' waren geraakt, bleef de *auspex* een belangrijk onderdeel van een bruiloft. Bovendien werd onderweg naar het huis van de bruidegom een offer gebracht aan de goden van het district, en probeerde de bruid de goden van het huis van haar nieuwe echtgenoot gunstig te stemmen door een klein offer, een muntje, in de haard te gooien.

Een tweede conclusie is dat vooral de elite het financiële aspect van een huwelijk erg serieus nam, en dat contracten aangaande de bruidsschat en contracten die als bewijs dienden dat de bruiloft werkelijk had plaatsgevonden een standaard onderdeel van de bruiloft waren. De aanwezigheid van getuigen, die doorgaans vrienden waren van het bruidspaar of hun ouders, maakten deze contracten waardevoller omdat zij de geloofwaardigheid ervan versterkten. Uit het feit dat contracten voor de elite een belangrijk onderdeel van een bruiloft waren, blijkt dat men het huwelijk onder andere als een financiële regeling zag.

Ten derde blijkt uit bronnen over bruiloften dat er, net als vandaag de dag, veel meer aandacht werd besteed aan de rol van de vrouw tijdens de bruiloft dan aan de rol van de man. Er wordt uitgebreid gesproken over de kleding van de vrouw en welke handelingen zij uitvoert, terwijl het erg lastig is om informatie te vinden over de kleding en handelingen van de man. De dag van de bruiloft was als het ware de 'dag van de vrouw' omdat de bruiloft een grote overgang in haar leven symboliseerde, terwijl er voor de man veel minder veranderde: hij was al volwassen en seksueel ervaren en

hoefde niet te verhuizen of zijn familie te verlaten. Uit de aandacht voor de vrouw blijkt bovendien dat zij gezien werd als een belangrijk onderdeel van het huwelijk, en dat zij niet slechts diende als middel om de wensen van mannen uit te voeren. Ook de mythe van de Sabijnse Maagden, waar het onderdeel *uxorem ducere* op gebaseerd was, is tekenend voor de manier waarop vrouwen werden behandeld; zij werden namelijk met beloften van co-partnerschap en liefhebbende echtgenoten overgehaald zich neer te leggen bij de huwelijken, in plaats van dat zij gedwongen werden te trouwen. Het blijft door de Romeinse geschiedenis heen dan ook belangrijk dat beide partijen instemmen met het huwelijk.

Uit mijn onderzoek blijkt echter ook dat de vrouwelijke seksualiteit wel in dienst stond van de man, en dat er weinig aandacht werd besteed aan wat de vrouw in dat opzicht wilde. Een vrouw diende namelijk nog maagd te zijn op het moment van de bruiloft, terwijl van de man werd verwacht dat hij al seksueel ervaren was. Wanneer de vrouw bang was voor de veranderingen die de bruiloft teweeg zou brengen en voor het verlies van haar maagdelijkheid, werd dit door de man toegejuicht; dit betekende namelijk dat zij een onschuldige, kuise vrouw was die de man een goede reputatie zou bezorgen en zijn wettelijke kinderen kon krijgen.

De Romeinse bruiloft was een financiële, religieuze en politieke gebeurtenis die met name bedoeld was om twee families te verbinden en de macht en rijkdom van beide families te tonen. Hoewel huwelijken vandaag de dag meestal worden gesloten uit liefde, is er toch een grote overeenkomst tussen de bruiloften van toen en van nu: een Romeinse bruiloft was de dag van de bruid, waarbij er veel aandacht werd besteed aan haar uiterlijk en aan de overgang die deze gebeurtenis in haar leven symboliseerde. Ook al had de Romeinse vrouw in het politieke leven geen inspraak, de manier waarop zij tijdens haar bruiloft behandeld werd vertelt ons dat zij in het huwelijkse leven wel gewaardeerd werd.

Bibliografie

Secundaire bronnen

- Brown, R., 'Livy's Sabine Women and the Ideal of Concordia', *Transactions of the American Philological Association* 125 (1995) 291-319.
- Forsythe, G., *Time in Roman Religion: One Thousand Years of Religious History* (New York 2012).
- Gardner, J., *Women in Roman Law and Society* (Bloomington 1986).
- Hersch, K. K., *The Roman Wedding, Ritual and Meaning in Antiquity* (Cambridge 2010).
- Miles, G. B., *Livy: Reconstructing Early Rome* (Ithaca 1997).
- Roszbach A., *Untersuchungen über die Römische Ehe* (Stuttgart 1853).
- Rüpke, J., *The Religion of the Romans* (Cambridge 2007).
- Sanders, H. A., 'A Latin Marriage Contract', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 69 (1938) 104-116.
- Taylor, R., 'Watching the Skies: Janus, Auspication, and the Shrine in the Roman Forum', *Memoirs of the American Academy in Rome* 45 (2000 Michigan) 1-40.
- Townend, G. B., 'The Earliest Scholiast on Juvenal', *The Classical Quarterly* 22 (1972).
- Treggiari, S., *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian* (Oxford 1993).

Primaire bronnen

- Apuleius, *Metamorphoses*.
- Catullus, *Carmina*.
- Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*.
- Livius, *Ab Urbe Condita*.
- Lucanus, *Pharsalia*.
- Ovidius, *Fasti*.
- Plautus, *Miles Gloriosus*.
- Plinius de Oudere, *Naturalis Historia*.
- Plutarchus, *Quaestiones Romanae*.
- Servius Honoratus, *Commentary on the Aeneid of Vergil*.
- Stattus Papinius, *Silvae*.
- Tacitus, *Annales*.
- Valerius Maximus, *Facta et Dicta Memorabilia*.

Afbeeldingen

Afbeelding op het titelblad: 'Romeinse bruiloft' door Emilio Vasarri.

http://www.yatego.com/kunst-fuer-alle/p,51ed4fd6017ff,4cdc1c666d0e95_3,emilio-vasarri-roemische-hochzeit-71-x-39-kunstr.

Afbeelding 1: http://www.ancient-symbols.com/greek_symbols.html.

Afbeelding 2: <http://www.ebay.com/itm/An-Ancient-Roman-Wedding-Ceremony-1930s-Card-/350482261422>.

Bijlage

Handtekeningen van de getuigen

